

ІНСТИТУТ ДОВІРИ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розкрито вплив інституту довіри на підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки.

Influence of institute of trust is exposed on the increase of efficiency and competitiveness of national economy.

Сучасна світова фінансова криза на порядок денний висунула проблему довіри до всіх суб'єктів господарювання як в рамках національної, так і глобальної економіки. Експансія фінансового капіталу, що отримала необмежені масштаби в умовах світової фінансової лібералізації, стала можливою лише завдяки інформаційній мережовості та асиметричності по відношенню до суб'єкта господарювання. На відміну від попередніх фінансових криз, особливою ознакою сьогодення є зростання лагу між реальним та фінансовим сектором, перетворення останнього в самостійне джерело продукування грошей та інших цінних паперів. Фінансові спекулянти, спотворюючи інформацію про дійсні показники реальної економіки та про псевдо економічні результати фінансових посередників, змогли розкрутити світовий ринок фінансових послуг завдяки такому важливому інституту як довіра. Звертаємо увагу на той факт, що рух будь-якого виду товару чи послуги до споживача сьогодні досягається через рекламу, яка й формує в людини не стільки потребу, скільки впевненість, довіру до них. Тому інститут довіри став вихідним пунктом в функціонуванні економіки, в обміні результатами діяльності людей.

Перетворення національної економіки в умовах поглиблення глобалізації в самостійно відокремлений суб'єкт конкурентної боротьби на світовому ринку, потребує перегляду методологічних та теоретичних підходів стосовно макроекономічного аналізу конкуренції та участі держави. На сьогодні набуває все більшої значимості парадигма нової інституціональної теорії, яка оперує достатньо широким набором таких інститутів, як власність, влада, держава, право, культура, традиції, релігія, національна ментальність тощо¹, які, на наш погляд, набувають особливої ваги при забезпеченні ефективного функціонування національної економіки та її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Інститут довіри є особливою неформальною нормою в суспільстві, що відображає стосунки людей у всіх проявах людської діяльності і який формується протягом довгого історичного періоду. Особливість означеного інституту в тому, що його досить важко виразити в формалізованій формі – в формі закону чи будь-якого підзаконного акту, так як в такому випадку він перестає існувати як самостійний особливий інститут. Довіра в самому широкому розумінні слова означає впевненість людини в добросовісності, чесності, добропорядності, щиросердечності, правильності відношення других осіб до чого-небудь. Тобто мова йде про формування у більшості громадян чи населення довіри до дій різного роду суб'єктів господарювання, до політиків чи наукових концепцій, до якості товарів чи статичних даних, довіри до членів родини тощо. Інститут довіри набуває

---

¹ Більш детально про суть та логіку розвитку інституційної архітекtonіки та субординації категорій див.:
Институциональная архитекtonика и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон.наук
А.А.Грищенко. – Х.: Форт, 2008. - 928 с.

завжди особливої функціональної значимості в період політичних виборів чи економічних криз, в період проведення різного роду реформ в суспільстві, тобто в період порушення відповідної економічної чи суспільної рівноваги й формування нових інститутів, нових цінностей.

Для різних країн (національних економік чи суспільств) зміст та реалізація інституту довіри неоднакова. Це обумовлено, в першу чергу, характером інституційного середовища та його архітектонікою, яка формується в кожній окремій країні під впливом еволюції багатьох національних, культурних, політичних, соціальних та моральних чинників, що визначають історичний досвід та генетичну свідомість кількох поколінь. Так, наприклад, радикальна зміна ідеології та системи людських цінностей, що мала місце в пострадянських країнах лише в ХХ столітті (побудова командного соціалізму 1917-1991рр. та спроба формування моделі ринкової економіки 1992 -2009 рр.) похитнула у людей впевненість в успішності та ефективності проведення в суспільстві різного роду реформ. Формою прояву означеного явища є ствердження в населення апатії, економічної та політичної пасивності, злодійства, правового нігілізму, суєцизму тощо. Відсутність в населення переконливої віри в своє майбутнє, що обумовлено недовірою до економічної та соціальної політики законодавчої, виконавчої та судової влади, деморалізує його, підриває реалізацію трудової та творчої ініціативи, та й взагалі подавляє творчий потенціал людини. Синергетичний ефект недовіри дезорганізує суспільство в цілому, що призводить до архаїчності в організації та управлінні національної економікою, а значить, суттєвим чином знижує її потенційну можливість до конкурентної боротьби на світовому ринку.

Інститут довіри, по-перше, є найбільш функціонально значимим неформальним інститутом по забезпеченню ефективності економічної діяльності суб'єктів господарювання, а по-друге - процес його формування обумовлений довготривалим історичним досвідом не одного покоління населення й залежить від ствердження в суспільстві таких других інститутів, як держава, власність, влада, економічна культура, релігія, повага, демократія, реалізація прав людини, верховенство права тощо. Вплив інституту довіри на ефективність національної економіки можна прослідкувати на прикладі взаємовідносин держава - громадянин, держава - підприємство, підприємство (роботодавець) - громадянин (найманий працівник), підприємство-підприємство як суб'єкти ринкових відносин. В кожному означеному прикладі відсутність довіри може супроводжуватись зростанням різного роду витрат на дотримання відповідних норм та правил поведінки, що й призводить до збільшення трансакційних витрат в суспільстві². Так, наприклад, недовіра з боку громадян до державних інститутів може супроводжуватись такими явищами, як різного роду порушення громадського порядку, починаючи від національних страйків чи демонстрацій і закінчуючи бандитизмом, насильством тощо, що потребує додаткових зусиль і коштів по забезпеченню відповідного економічного порядку. Недовіра до роботодавців знижує ініціативу, технологічну дисципліну та й продуктивність праці найманих працівників, наслідком чого

---

² Більш детально про структуру та роль трансакційних витрат в функціонуванні економіки див.: Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация». – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.

є зниження ефективності та якості вироблених товарів, що підриває конкурентоспроможність національного товаровиробника.

Якраз завдяки аналізу покраїнових особливостей формування інституту довіри й можна виокремити його значення в забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки. Великобританія, в якій відсутня Конституція країни, досягає гармонізації в суспільстві завдяки ствердженню тривалого, усталеного та міцного інституту довіри у громадян один до одного та до різного роду політичних, економічних та громадських організацій. В цій країні довіра до виробника, до чиновника, до громадянина перетворилася в залізний закон, витоки якого сягають до цінностей, що проповідує протестантизм. В той же час, недовіра веде до зростання трансакційних витрат, що обумовлені зростанням витрат в суспільстві на здійснення додаткових інформаційних, контрольних та примусових дій щодо поведінки та вчинків громадян, підприємств чи владних структур держави.

Державі відводиться особлива місія щодо формування цінностей в суспільстві, вона й несе відповідальність за ступінь довіри в суспільстві. Держава, як свідчить історичний досвід державотворення в других країнах, формувалась в умовах ствердження національної ідеї, культури та єдності дій по захисту території, прав громадян чи національного багатства. Можна припустити, що історичною передумовою ствердження інституту довіри становив державний насильницький механізм формування культури поваги як до державної влади, так і до інших суб'єктів, який еволюціонував в недосконали демократичну систему політичних виборів, а значить, в демократичний механізм реалізації та виявлення довіри громадян до здійснюваної в країні соціально-економічної та інституціональної політики. Можна зробити висновок, що інститут довіри в широкому розумінні слова є важливим чинником ефективної взаємодії громадян, фірм та держави, що вирішальним чином впливає на економічне та інституційне середовище в суспільстві, на конкурентоспроможність національної економіки.

Суперечливим феноменом формування інституту довіри в Україні є збіг в часі й просторі процесів становлення державності, демократизації та приватизації державного майна. Як результат, сьогодні в українському суспільстві не тільки накопичились, а й критично загострилися велика кількість суперечностей у всіх сферах суспільства: в політичній системі - параліч законодавчої, виконавчої та судової влади; в економіці – архаїчність реалізації прав власності (рейдерство, реприватизація, тінізація тощо); в соціальній системі – зубожіння основної маси населення та фінансову олігархічна експансія; в сфері розвитку демократії – повну невизначеність, безправність та безвідповідальність місцевих органів самоуправління. В умовах становлення державності в Україні, методологічно та теоретично невинуватим було проведення масштабної приватизації державного майна, яка упродовж 17-и років незалежності України так і не отримала завершеної форми. Приватизація, а саме становлення приватної власності, веде, по А.Сміту, до формування егоїстичного приватного інтересу, а значить вступає в суперечність з національними інтересами. За умов незрілості інститутів державної влади та контролю, приватизація набуває тінювих та гіпертрофованих форм, свідченням чого є не тільки формування національної фінансової олігархії, а загострення боротьби між кланами за статки державної власності, які використовують для цього досить незрілі та нетривкі гілки державної влади. В

боротьбі за своє примноження фінансово-олігархічний капітал не усвідомлено руйнує цінності держави, як єдиної і визначальної організаційно-правової та політично-соціальної структури, що забезпечує захист прав громадян як в середині країни, так і за її межами. Виникає риторичне питання, якою може бути довіра в такому суспільстві, і яким чином це відбувається на економічному розвитку країни, не кажучи вже про конкурентоспроможність.

Непрозорість процесів реформування економіки та нестійкість політичної системи, використання політичної влади задля „прихвизації” прибуткових та монопольних об'єктів сформували у населення недовіру до державних інститутів. Саме недовіра до держави спонукає людей не платити податки, наслідком чого й стало розростання тіньового сектору економіки. Згідно спільного дослідження Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України та Світового банку, обсяги тіньової економіки в Україні в 2002 році становили 41, 1%, а найвищого значення цей показник сягнув 1997 року – 65,8%.³ Цікавим є також факт низького рівня довіри населення до державних інституцій, що мав місце в серпні 2004 року: до Президента України – 46%; Верховної Ради України – 50%; Уряду України – 40%; Міліції – 36%; Суду в Україні – 27%; Прокуратурі України – 22%.⁴ В сучасних умовах гострого протистояння гілок влади та фінансової кризи рівень довіри до державних інституцій на два пункти нижче, ніж це мало місце в 2004 році.⁵ За таких умов вплив держави на розвиток інновацій в національній економіці досить мінімальний. Сьогодні вже не стоїть питання конкурентоспроможності населення, сьогодні на часі проблема збереження її цілісності, організованості та спроможності на самовиживання, тому потрібно ставити питання про проведення санації національної економіки на предмет банкрутства.

Неефективність інституційного середовища характеризується також високим рівнем корупції, нерезультативністю державного управління, що обмежує значимість господарського планування, обмежує довгострокове інвестування в економіку. Рабська психологія, що нав'язувалась населенню України протягом тисячоліття, перетворила кожного в безпомічного неорганізованого громадянина, незважаючи на демократизацію політичних виборів. Окрім несприятливого інституційного середовища, в Україні досить нераціонально використовуються природні ресурси, посилюється структурна диспропорція та руйнується національний економічний потенціал, зростають обсяги зовнішнього боргу та енергетична залежність. Високий рівень енерго-та ресурсомісткості виробництва в умовах енергетичної залежності ставить вітчизняного виробника в несприятливі конкурентні умови в порівнянні з зарубіжними підприємствами. Зношеність основних фондів, знищення виробничого потенціалу цілих галузей та окремих агропромислових комплексів, відсутність дійової системи інноваційного економічного розвитку виступають чинниками, що протидіють підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Крім того, нерозвиненість небанківського фінансового сектору, його спекулятивний характер та відсутність державного регулювання цього сегменту економіки підвищує вразливість національної фінансової системи з боку міжнародних

³ Див. сайт газети „Бізнес”, № 25 за 23 червня 2003 року - <http://www.business.riew.ua>

⁴ Фонд „Демократичні ініціативи” і фірма СОЦІС – Міжнародний центр перспективних досліджень, 2004, К.: с.5

⁵ Про характеристику ступеня довіри засобом інформації, політичним партіям, державним інституціям в Україні див.: В.М.Геєць. Взаємодія довіри і розвитку. / Економічна теорія, 2005, №2, с.3-17.

фінансових спекулянтів – хедж-фондів. Утримання банківською системою України високої кредитної ставки штучно провокує високі темпи інфляції і підриває фінансові стимули підприємницької ініціативи та загострення ризиків. Кілька фінансово-промислових груп, що монополізували національну економіку України, перетворилися в рентних вампірів, що паразитують на експорті енергоресурсів, на спекулятивних банківських операціях, на приватизації державного майна та на перерозподілі та привласненні зовнішніх запозичень. В таких катастрофічних умовах інституційного та економічного середовища, майбутнє національної економіки залежить від мобілізації провідної ролі держави, як вихідного і визначального інституту організації ефективного функціонування національної економіки.

Сьогодні можна переконливо стверджувати, що загальною тенденцією антикризового управління в більшості країн світу є активне використання державних інструментів та методів регулювання, державних фінансових та матеріальних ресурсів щодо призупинення темпів та масштабності кризових явищ. Так наприклад, США із державної казни надали допомогу окремим іпотечним банкам, Великобританія частково націоналізувала фінансовий сектор економіки, а Франція прямим фінансуванням підтримала вітчизняну автомобільну промисловість. Не вдаючись в деталі мотивацій та лобювання, що застосовувались політиками в цих та інших країнах стосовно використання коштів державного бюджету, зафіксуємо беззаперечний факт про те, що в умовах загострення кризи активно використовується державний інструмент прямого фінансування збиткових галузей та видів економічної діяльності.

Крім того, можна спостерігати наступну тенденцію: якщо національна економіка переживає економічне похвалення та зростання, тоді й активізується приватний капітал стосовно отримання відповідних преференцій. Коли в економіці криза – тоді державою приймаються радикальні заходи по спасінню національної економіки від катастрофи, знову дотуючи приватний сектор. Державний бюджет, який сягає в країнах Західної Європи більше половини національного доходу, виконує роль балансира між соціальною справедливістю та економічною ефективністю. Зазначимо, що економіки Німеччини та Швеції, де цей показник складає понад 60%, на сьогодні є найбільш стабільними та адаптивними до циклічних коливань. Шведська модель передбачає активне втручання держави в розподіл і перерозподіл доходів, забезпечення соціальної захищеності всіх верств населення. Німеччина досягає соціально-ринкової моделі капіталізму завдяки високим соціальним стандартам та активної участі працівників в управлінні підприємством. Японська економіка заснована на ідеях колективізму та принципу життєвого найму, солідарності та відповідальності, які держава використовує для корекції економічного розвитку. Тобто, можна зробити висновок, що економіки означених країни є найбільш конкурентноздатними в довгостроковому періоду, так як їм властиві фінансова стабільність, прогнозованість та надійність.

Аналіз особливостей інституційного середовища та динаміки основних макроекономічних показників економіки України свідчить про тенденції, що направлені на руйнацію державного сектору економіки, на витіснення з національного ринку вітчизняного виробника, на обмеження діяльності національних підприємницьких структур. На сьогодні національну економіку України можна охарактеризувати як архаїчну організацію, в якій не можна виокремити цільові пріоритети, міжгалузеву

пропорційність та стабільність, націленість на ефективність та конкурентоспроможність. Достатньо навести кілька цифр, щоб зрозуміти катастрофічність стану, що потребує її оцінки з позицій критичних та граничних величин. Так, наприклад, в Україні велике енерго- та ресурсомістке виробництво: в металургії (основній експортній галузі України) частка матеріальних витрат у собівартості складає 90%⁶; на 50% зношені основні фонди, не обробляється понад 30% земель сільськогосподарського призначення, загальний зовнішній борг досяг в 2008 році 28, 4 млрд. дол.⁷; зростає частка іноземного капіталу, яка лише в банківській сфері склала 23%, кількість безробітних досягла рівня 2 млн. осіб, це при тому, що 6 млн. українців працюють за кордоном. Тобто економіка України знаходиться на межі банкрутства. Держава вичерпала всі ресурси, які б могли піти на наукові дослідження та інноваційний розвиток. В цілому можна погодитись з думкою вчених, що Україна має репутацію держави з високими ризиками та політико-економічно невизначеністю, яка знаходиться в пошуку власної моделі економічного розвитку⁸.

Усвідомлення політичною та науковою елітою України значимості інституційних чинників у розвитку національної економіки і її транснаціоналізації можливе лише за умов розвитку демократії, національної самосвідомості, економічної культури та довіри населення до суспільних інститутів. В цьому плані беззаперечним є висновок Ф.Фукуями про те, що „... добробут країни, а також її змагальна здатність на тлі інших країн визначається однією універсальною культурною характеристикою – властивим їй суспільству рівнем довіри”.⁹ Тому при вирішенні проблеми конкурентоспроможності національної економіки актуалізується питання досягнення в Україні суспільного консенсусу, зміни ролі держави в консолідації населення, що може бути досягнуто лише за умов проведення державної політики задля загальних інтересів та суспільних потреб. Ослаблення прямого втручання держави в економіку повинно компенсуватися за рахунок зростання її ролі в установленні „правил гри” і забезпеченні їх дотримання. Держава повинна в демократичній формі сприяти закріпленню неформальних норм, які й формують стійке поле для реалізації прийнятих державою в період фінансових та інших криз дійових антикризових формальних правил та застережень. В залежності від ступеня довіри населення до антикризових заходів, що продукуються в сучасних умовах загострення політичного протистояння між різними гілками державної влади в Україні, будуть визначатись не тільки перспективи національної економіки в подоланні наслідків світової фінансової кризи, а й доля кожного громадянина України в цьому складному, суперечливому та конкурентно глобальному середовищі.

⁶ Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Джерело доступу: [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

⁷ Данилишин Б. Економіка України: розвиток в умовах фінансової нестабільності / Б.Данилишин// Новий економіст. - 2008. - №1. - С.14-18

⁸ Цивилізаційна структура сучасного світу: в 3 т. / (Пахомов Ю.Н.,Павленко Ю.В., Крымский С.Б., Ковалева А.И., Кутуев П.В.); под ред. Ю.Н.Пахомова, Ю.В. Павленко, - К.: Наукова думка, 2006. – Т.1: Глобальні трансформації сучасності. – 686с.

⁹ Фукуяма Ф.Доверие. – М., 2004. – С.20-21.